

Буйгашева Алла Борисівна, Конопко Олександра Іванівна

Портретний жанр у мистецтві гобелена

У статті характеризуються особливості процесу створення портретного зображення у техніці гобелена, розкривається специфіка жанру, наводиться послідовність етапів виконання твору, висвітлюється характерна специфіка художніх засобів гобеленового мистецтва.

Ключові слова: ручне ткацтво, мистецтво, гобелен, портретний жанр, технічні засоби та прийоми ткацтва.

Буйгашева А.Б., Конопко А.И.

Портретный жанр в искусстве гобелена

В статье характеризуются особенности процесса создания портретного изображения в технике гобелена, раскрывается специфика жанра, указывается последовательность этапов выполнения произведения, освещается характерная специфика художественных средств гобеленового искусства.

Ключевые слова: ручное ткачество, искусство, гобелен, портретный жанр, технические средства и приемы ткачества.

Buigasheva A., Konopko O.

Portrait genre in the art of tapestry

The article characterizes peculiarities of the process of creating portraits in tapestry technique, presents specific features of the genre, indicates sequence of stages in creation of work, highlights typical specificity of artistic means of tapestry.

Key words: hand weaving, art, tapestry, portrait genre, technique means and ways of weaving.

Мистецтво гобелена, підкорюючись, як і інші мистецькі галузі, сучасним тенденціям взаємопроникнення, розмитості меж між окремими видами і жанрами мистецтва, потребує всебічної уваги і дослідження. Аналізуючи сучасний стан мистецтва гобелена, можна побачити недостатність фахових досліджень у цій галузі. Особливо це відчутно в умовах, коли ткані вироби втрачають свої усталені звичаєм форми, шукають нове призначення, нові шляхи розвитку,

що позначається і на вирішенні портрета у гобелені (рис. 1–3).

До проблем ткацтва в різних аспектах, перш за все в контексті історії декоративно-прикладного мистецтва, зокрема художнього текстилю, у своїх працях зверталися Л. Жоголь, Р. Захарчук-Чутай, М. Савенкова, Н. Цветкова, А. Буйгашева, Л. Нідерле, Є. Центлін та ін. Виразним можливостям декоративно-прикладного мистецтва (зокрема гобелена) присвячені роботи Л. Крамаренко [6],

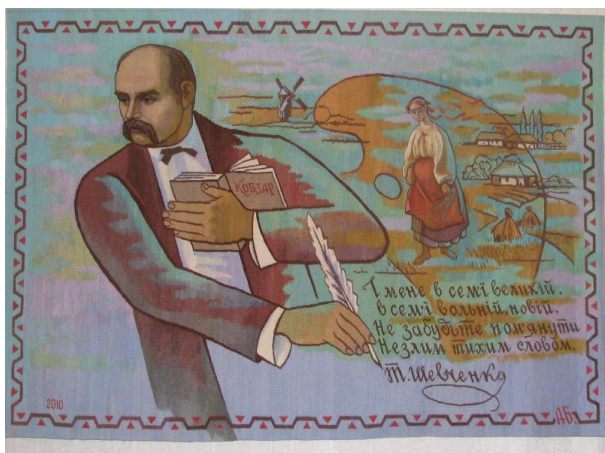

Рис. 1. А. Буйгашева.
Гобелен «Тарас Шевченко»

Рис. 2. А. Буйгашева.
Гобелен «Борис Гринченко»

Рис. 3. А. Кищенко.
«Гобелен века». Білорусь.
Фрагмент

Ф. Львівського [10], Н. Мельникової [11] та ін. Але завдання створення портретного зображення художніми засобами гобелена окремо до сьогодні предметом уваги дослідники не робили.

Гобелени ручного ткацтва — один з різновидів декоративно-прикладного мистецтва. Це настінний однобічний безворсовий килим із сюжетною або орнаментальною композицією, витканий вручну перехресним переплетенням кольорових ниток на бавовняній нитяній основі з використанням пристроїв на зразок

рами або ткацьких верстатів різних конструкцій (рис. 4–6).

Власне ручне ткацтво було відоме здавна, воно є прадавнім ремеслом, яке з'явилося у III тис. до н.е. і розвивалося повсюди різними темпами та методами. Впродовж століть ткацтво як ремесло зазнавало і розквіту, і забуття. Вироби, що дійшли до нас із давніх часів, мають різні назви, різну фактуру, виготовлялися з різних матеріалів — льону, вовни, шовку, іноді з додаванням золотих та срібних ниток. На давніх тканих виробках ми бачимо

Рис. 4. Горизонтальний ткацький верстат. Німецька гравюра XV ст.

Рис. 5. Вертикальний верстат на мануфактурі Гобеленів

Рис. 6. Горизонтальний верстат на мануфактурі Гобеленів

Рис. 7. «Бог річки Ніл». IV ст. н.е.

Рис. 8. Фрагмент шпалери із серії «Дама з єдинорогом». Кінець XV ст.

Рис. 9. «Гнів Ахілла». Шпалера за картоном П.-П. Рубенса. XVII ст.

Рис. 10. «Людовик XIV відвідує мануфактуру Гобеленів». Фрагмент шпалери. 1667 р.

Рис. 11. «Виступ воїнів». Фірма «Морріс і Ко». Е. Берн-Джонс. Шпалера з циклу «Святий Грааль». XIX ст.

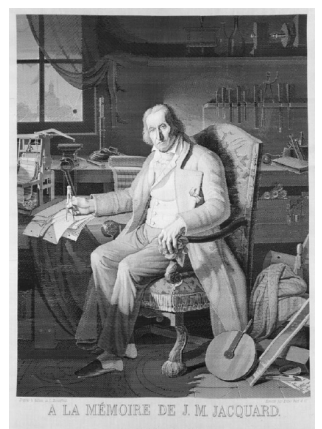

Рис. 12. Портрет Джозефа-Марія Жаккарда, створений на автоматичному жаккардовому станку в 1838 р.

різні композиції — і суто декоративні, орнаментального характеру, і більш складні, із зображеннями богів, міфологічних, а пізніше й інших персонажів (рис. 7–12). Кожна епоха мала свої улюблені мотиви, свої особливості, наприклад, чудові квіткові візерунки, мільфлер, що прикрашали французькі гобелени у XV ст. (серія шпалер «Дама з єдинорогом», рис. 8) [6].

У цей же час з'явилися перші великі мануфактури, де вже майстри-ремісники, фарбувальники, ткачі виготовляли великі гобелени за картинами відомих художників, картони з яких виконували картоньєри.

Наприкінці XVII ст. у Франції була створена відома шпалерна мануфактура сім'ї Гобеленів — перше промислове виробництво килимів. Поступово, здебільшого через економічні причини, починається занепад гобеленового мистецтва, а наприкінці XIX ст. Джозефом-Марією Жаккардом був створений перший автоматичний станок, що працював із використанням перфокарт, і на якому був виготовлений портрет самого Жаккарда (рис. 12).

XX ст. стало часом нового розквіту цього виду декоративно-прикладного мистецтва. Вирішальну роль у відродженні гобелена відіграв французький художник Жак Люрса [9; 13, 36], хоча перші кроки на цьому шляху зробив ще у XIX ст. Вільям Морріс [14]. Усе своє життя Жак Люрса відроджував художнє ткацтво, повертаючи цьому виду мистецтва втрачену популярність. Цей художник та його послідовники М. Сен-Санс і Ж. Пікар-Леду вважали, з чим погоджуються й інші майстри [3, 39], що цінність гобелена полягає у тому, що він, по суті, є фрескою, тільки зручнішою, бо її можна згорнути у сувій і понести куди завгодно.

У процесі роботи поступово народжуються нові форми гобелена, художники звільняються від старих правил і канонів композиції гобеленів [9, 51].

До 60-х років XX ст. зацікавлення гобеленами зросло настільки, що займатися ткацтвом почали самі художники. На думку А.К. Єгіазарян, «декоративні тканини, панно і композиції, які за традицією називаються гобеленами, належать зараз до одного з “проблемних” і таких, що найбільш активно розвиваються, жанрів декоративного мистецтва. Вони посідають велике місце на виставках, прикрашають зали, входять до оформлення готелів і ресторанів; гобелену присвячуються спеціальні міжнародні виставки та симпозіуми» [2].

За останні десять-дванадцять років гобелен здійснив значну еволюцію від традиційного площинного тканого полотна із сюжетним зображенням до творів, які вирізняються більшою гостротою і самостійністю декоративних рішень, збагаченням фактур і розмаїттям

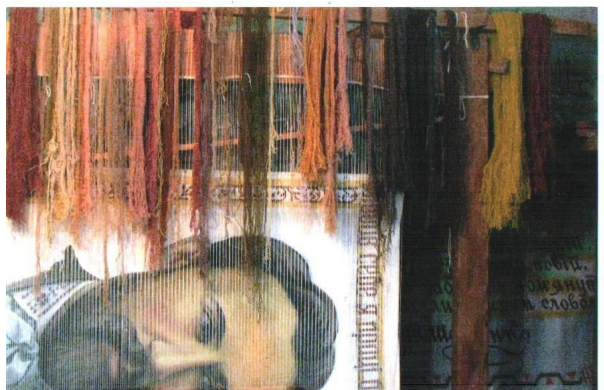

Рис. 13–16. Процес створення гобелена

технік виконання. Автор вважає, що «у проблемі розвитку різних форм гобелена найважливішим для нас є чітке визначення завдань і цілей творчості. Пошук новизни форми може стати для наших художників лише однією зі стадій творчого процесу, але аж ніяк не його метою. І в цьому корінна відмінність їх творчого кредо від пошукових устремлінь багатьох західних майстрів...» [2].

«Сучасний гобелен — це барвисте свято у просторі, створене руками майстрів, що сумлінно зберігають традиції, і в той же час здатні до синтезу досягнень сучасного мистецтва» [16, 10].

Для виконання великих декоративно-орнаментальних композицій у десять-двадцять кольорів зазвичай запрошують професійних ткачів, які виконують гобелен під авторським контролем художника за його малюнком-картоном, щоб не допустити розбіжностей, адже за одним картоном можна створити кілька варіантів, кожного разу в чомусь відмінних один від одного.

Механічно техніка виконання гобелена є дуже простою, але вимагає від ткача терплячості, досвідченості, художньо-професійних знань і розвинених художніх відчуттів. У фігурних сюжетно-тематичних композиціях великих розмірів (3–5 м²) бажано, щоб ключові ділянки були виконані автором. Ним може бути лише майстер, що розуміється на малюнку, колориті та світлотіні на рівні професійного художника і, крім того, володіє ще й засобами ткацтва та знанням властивостей матеріалів.

А портрет у гобеленовій техніці, незважаючи навіть на деяке притаманне їй спрощення, може виткати лише художник-живописець, який у цьому випадку створює зображення не фарбами, а кольоровими нитками (рис. 13–16), які сам має пофарбувати, добираючи кольори відповідно до свого задуму (інколи кількість кольорових відтінків доходить до сотні). Така робота вимагає від художника високої майстерності у створенні рисунка, виконанні картону та доборі кольорів. Якщо живописець може удосконалювати схожість майже у будь-який момент процесу творення живописного портрета, живописець-ткач цієї можливості не має — виправлення у ткацтві майже неможливі.

Запорука успіху виконання портрета у техніці гобелена — це картон, підготовчий малюнок у натуральну величину, виконаний у кольорі фарбами, які не повинні бруднити вовняні нитки при тканні. Цими різними за складністю кольорами окремо на папері робиться викладення кольорів та відтінків, за якими виконується фарбування шерсті. Бажано, щоб це робив сам художник [1; 6; 14; 15].

Колір вовни має бути на тон темнішим, оскільки при висиханні вона світлішає. При створенні картону художник відразу повинен визначити, як буде

здійснюватися ткання гобелена — по горизонталі чи по вертикалі картону. Малюнок доводиться збільшувати на 1–2 см на кожен метр (з урахуванням розміру гобелена) по довжині ткання через усадку вовняних ниток при прибиванні їх калаталом — дерев'яним молоточком з прорізами (при зрізанні гобелена з верстата основа теж дає усадку). Це так звана творча частина створення гобелена-портрета.

Процес виконання гобелена на дерев'яному вертикальному верстаті або на рамі теж тривалий і працемісткий, до того ж усе виконується вручну. Робота починається зі снування основи (у цьому процесі зазвичай беруть участь три-чотири особи). Товщина основи й густина снування залежить від розміру і складності гобелена, від товщини кольорових ниток і кількості кольорів. Чим гущіша основа (не менше трьох ниток на сантиметр), чим тонша кольорова нитка, чим більше змінюваності кольорів на кожному десяти сантиметрі, тим більше часу вимагає виконання гобелена.

Після перебирання основи способом «плетіння кіски», напрацювання краю гобелена, пришиття картону починається власне процес ткання гобелена, так би мовити копіювання кольоровими нитками за авторським картоном. Спосібів плетіння може бути два: перехресне переплетення ниток на основі і між нитками основи. Для вдалого проведення процесу плетіння потрібен професіоналізм, індивідуально-творчий підхід, знання матеріалу та його особливостей.

Закінчений гобелен на верстаті на натягнутій основі має рівний і гладенький вигляд, але після зняття з верстата відразу виявляються всі помилки, яких припустився автор у процесі ткання, — і нерівні краї, і рихлість, нещільність полотна, горбкуватість поверхні.

При частій змінюваності кольорової нитки, викликаний складним малюнком, виникає загроза нерівномірного заповнення площини гобелена, з'являються ущільнення та розрідження по всій поверхні. Цього можна уникнути, дотримуючись певних правил та вироблених ткачами різноманітних прийомів [1; 8; 17; 19]. Варто зазначити, що кожен автор чи виконавець у процесі роботи винаходить власні прийоми. Розроблений автором прийом складний в описі і зрозумілий лише на практиці, хоча сутність його полягає у частому перехресненні ниток між собою. Щільність краю досягається при тканні додатковим обертанням нитки на краях, щільність усього гобелена покращується при частому прибиванні витканих ділянок спеціальним дерев'яним молоточком із прорізами. Ідеальна вертикальність країв гобелена досягається пришиванням вертикальної частини з правого й лівого боків до рами верстата через кожен три-чотири сантиметри.

Точність копіювання малюнка теж залежить від специфіки процесу ткання і майстерності

ткача. Найлегше виткати ідеально рівні горизонтальні лінії, тут важливо лише набирати малюнок на 0,5 см вище за відповідні ділянки картону, оскільки при подальшому тканні гобелена після його прибивання молоточком малюнок стає вужчим на 0,5 см. Складніше виткати криву вертикальну лінію у нахилі, оскільки основа не дуже густа і треба у процесі ткання переходити з однієї нитки основи на іншу. Для цього треба один раз на основі накладати один колір на інший, а між нитками основи перехресувати нитки між собою два чи три рази залежно від крутизни лінії малюнка, оскільки при набиванні молоточком надалі крутизна лінії має зменшуватися.

Дуже важко виткати коло. Його потрібно ткати, свідомо витягуючи форму по вертикалі, щоб при набиванні молоточком малюнок кола став на місце, а не перетворився на горизонтальний еліпс.

Можна назвати ще низку прийомів ткацтва і тонкощів переплетення, що спрямовані на одне — якісне виконання ткання і досягнення портретної схожості чи, в інших випадках, повної відповідності картону. Важлива проблема, що потребує особливої уваги, — точне відтворення кольорового і тонового задуму. У процесі ткання доводиться багато разів підфарбовувати вовну або за допомогою вибілювача знімати інтенсивність кольору.

Оскільки картон знаходиться за основою і поступово, через кожні три-чотири сантиметри ткання, пришивається до витканого гобелена, він поступово ховається за тканням. Відтак порівняти ткання з картоном практично неможливо

доти, поки не буде витканий весь портрет і можна буде від'єднати його від картону.

Процес зняття витканого гобелена теж має низку особливостей. Витканий гобелен зрізується з верстата не відразу — залишаються по чотири нитки основи на краях, а всі інші нитки основи поступово надрізуються на десять сантиметрів вище за край гобелена і попарно зв'язуються на два вузли.

Оскільки залишки ниток при тканні лишилися на вивороті гобелена, вони підстригаються на 0,5 см від площини полотна і розпушуються жорсткою щіткою. При старанному й рівномірному прибиванні у процесі ткання гобелена загрози висмикування ниток немає. Останніми підшивають краї гобелена, заправляючи при цьому вузлики скріплення. З лицьового боку гобелен легко припарюється праскою через льняну мокру тканину. Верхній край пришивається до дерев'яної або металевої планки, на якій висвердлюються через кожні п'ять-сім сантиметрів по два отвори з відстанню в один сантиметр між ними.

Після завершення ткання портрета відбувається порівняння витканого твору з відокремленим картоном. Для виправлення незначних помилок допускається вишивка двома-трьома стібками. Зазвичай виткана робота виглядає кращою за ескіз, оскільки сам матеріал і фактура ткання істотно доповнюють початковий малюнок портрета. Ткач-автор і виконавець продовжують удосконалювати схожість і колорит впродовж усього процесу ткання. Такий гобелен — витвір мистецтва в єдиному екземплярі.

ДЖЕРЕЛА

1. Алексеева Л.И. Искусство ручного ковроделия / Л.И. Алексеева. — Витебск : Педагог, 1992. — 26 с.
2. Егиазарян А.К. Современный гобелен и пространство / А.К. Егиазарян // Альманах современной науки и образования. — Тамбов : Грамота, 2009. — № 1 (20): в 2 ч. — Ч. I. — С. 73–74.
3. Жоголь Л.Е. Декоративное искусство в интерьерах общественных зданий / Л.Е. Жоголь. — К. : Будівельник, 1978. — 104 с.
4. Жоголь Л.Е. Декоративное искусство в современном интерьере / Л.Е. Жоголь. — К. : Будівельник, 1986. — 200 с. : ил.
5. Коваль Р. Очарование мильфлера / Р. Коваль // Декоративное искусство СССР. — 1984. — № 5. — С. 40–43.
6. Крамаренко Л. Отечественное декоративное искусство XX века. Очерки / Л. Крамаренко. — М. : Советский художник, 2003. — 159 с. : ил.
7. Кротова Г. Ручне ткання гобеленів / Г. Кротова. — К. : Наірі, 2011. — 64 с.
8. Логинов В. Французские гобелены / В. Логинов // Декоративное искусство СССР. — 1974. — № 5. — С. 20–22.
9. Логинов В. Фрески и гобелены Марка Сен-Санса / В. Логинов // Искусство. — 1973. — № 8. — С. 34–36.
10. Львовский Ф. Сценический занавес. Художественно-композиционные возможности / Ф. Львовский. — М. : МХПИ им. графа Строганова, 1993. — 39 с.
11. Мельникова Н.В. Гобелен в интерьере жилых и общественных зданий : учеб. пособ. / Н.В. Мельникова ; Моск. архитектурный институт ; Моск. высшее худ.-пром. училище (б. Строгановское). — М., 1980. — 19 л. : ил.

12. Нагневичкая О. На чем строится цветовой эффект старинных шпалер [Электронный ресурс] / О. Нагневичкая, Е. Кантор // Декоративное искусство. — 1986. — № 11. — Режим доступа : <http://art-con.ru/node/5560>
13. Савицкая В.И. Превращение шпалеры / В.И. Савицкая. — М. : Галарт, 1995. — 80 с. : ил.
14. Страутманис И. Гобелен и интерьер / И. Страутманис // Декоративное искусство СССР. — 1975. — № 3. — С. 6–9.
15. Стриженова Т.К. Гобелены / Т.К. Стриженова / Декоративное искусство. — 1981. — № 3. — С. 35–37.
16. Уталишвили Н. Базовый учебник. Эксклюзивный гобелен. Техника. Приемы. Изделия / Н. Уталишвили. — М. : АСТ-Пресс книга, 2011. — 80 с.
17. Фокина Л.В. История декоративно-прикладного искусства : учеб. пособ. / Л.В. Фокина. — М. : Феникс, 2009. — 239 с.
18. Хромова С. Гобелены / С. Хромова. — М. : Профиздат, 2008. — 112 с.